

Євгеній Бевзюк,

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій факультету історії та міжнародних відносин Ужгородського національного університету

СХІДНА ПРАКТИКА ІНТЕГРАЦІЙНОЇ ЕКСПАНСІЇ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

24 лютого 2022 р. стало точкою політичної біфуркації не лише для України, й викликом для всієї світової спільноти. Період хиткої стабільності на пострадянському просторі змінився етапом відвертого військово-політичного протистояння. Зазначене супроводжувалося розмовами про геополітичні виклики та риторику стосовно екзистенційної загрози ідеологічним і цивілізаційним цінностям. Цілковито логічно, що каталізатором тектонічних зрушень при формуванні нового формату безпекової ситуації у Центрально-Західній Азії стали воєнні дії Росії проти України.

Однозначним наслідком військової агресії Росії в Україні стало посилення політичної активності в середовищі кланово-номенклатурних еліт Центрально-Західної Азії та бурхливий дискурс в інтелектуально-експертних колах щодо адекватності нинішньої регіональної безпекової архітектури сучасним міжнародним викликам. При цьому власне проблематика дискусій виходить далеко за рамки самого дискурсу, потрапляючи, на жаль, у практичну площину оцінки насильства.

Безпековий формат колишніх республік Радянського Союзу за давньою традицією розглядають переважно у регіональному – пострадянському геополітичному контексті. Так повелося ще з часів закінчення «холодної війни». Тоді склалося бачення європейської підсистеми міжнародних відносин як центральної у глобальній системі зазначених відносин. Такий підхід має історико-політичне пояснення. Закінчення «холодної війни» не привело до відмови від ідеї європоцентризму, тобто від сприйняття явищ міжнародних відносин крізь призму універсальних цінностей і норм західноєвропейської культури.

При цьому справедливо відзначити, що структуризація європейського безпекового регіону, як і пострадянського простору, ще далекі від політичного завершення. Фактично склалася свого роду «регіональна асиметрична біполярність»: з одного боку – 31 держава-учасниця НАТО, з іншого держави-члени Ташкентського договору. На момент набрання чинності договору колективної безпеки 1994 р. ОДКБ складалося з 9 членів. Сьогодні чисельність організації становить

6 членів. Як бачимо, спостерігається зменшення кількості членів організації, що свідчить не лише про кризову ситуацію в її середовищі, а й про поглиблення поведінкового рецидиву, викликаного розпадом Радянського Союзу та падінням авторитету головного актора ОДКБ – Росії. Регіональна нестабільність – це політична, економічна та соціальна спадщина розпаду СРСР. Серед проблем – не врегульовані територіальні питання, а відповідно й недовіра одне до одного з боку еліт колишніх республік СРСР. До того ж різними є уявлення про форми та принципи організації політичних режимів, що часто визначається як «ціннісний цивілізаційний розрив».

Слід визнати, що через низку обставин на пострадянському просторі склалася нестабільна геополітична мозаїка. Як наслідок, сам простір є нестабільним регіоном з високою часткою політичних експромтів. Крім того, існує ймовірність розпаду наявних держав та поява нових утворень. За винятком країн Балтії, майже всі країни колишнього СРСР можна віднести до групи держав із потенціалом хиткої політичної стабільності.

Як показала політична практика, майже всі псевдодемократичні режими, що виникли на євразійському просторі колишнього Радянського Союзу, виявилися найбільш прийнятними для регіональних та місцевих етнополітичних еліт. До того ж, внутрішній авторитаризм еліт не викликав принципового заперечення з боку демократичного Заходу. Захід був зацікавлений в якнайшвидшому закріпленні й оформленні розпаду СРСР та формуванні нових без'ядерних, незалежних держав.

За роки незалежності низка політичних режимів, що виникли на теренах колишнього Радянського Союзу, пройшли всі етапи діалектичного розвитку – від популізму 90-х років до майже класичних авторитарних форм (Білорусь, Казахстан, Узбекистан, Туркменістан, Азербайджан, Росія). При цьому майже всі республіки колишнього Союзу вибудували традиційні для авторитаризму політичні режими. Республіки одноосібно керуються президентом, який виступає не лише символом національної єдності, а й претендує на закріплення за собою патерналістського, а інколи навіть і сакрального статусу – у Білорусії «батька», у Казахстані – «лідера нації» (елбаси), у Туркменістані – «батька всіх туркмен» (туркменбаші), в Узбекистані – «вождя нації», в Азербайджані – «національного лідера Азербайджану».

За більше ніж тридцять років суверенного розвитку країн Центрально-Західного регіону фактично не відбулося лібералізації їх політичних систем. На внутрішньополітичні процеси в них значний вплив мають такі рудиментарні елементи, як регіоналізм, клановість і навіть трайбалізм. При виборі кандидата на посаду головну роль відіграє не принцип меритократії, а належність до клану або роду.

У своїй основі колишні республіки Радянського Союзу мають об'єктивні соціально-економічні та політичні диспропорції. Влада зосереджена в руках клано-

во-номенклатурних або корупційно-бюрократичних угруповань, які контролюють економіку цих країн. Зазначені тенденції були закладені ще у радянський період. Вони віддзеркалюють багатонаціональний та багатоукладний характер колишніх республік, їх аграрно-індустріальний рівень, відсутність сучасних політичних еліт, складність процесу пошуку національної ідентичності. Економічний розвиток майже всіх колишніх республік СРСР супроводжується деіндустріалізацією, а нерівномірність економічного розвитку країн регіону та геополітичні інтереси силових гравців (Росія, Китай) створюють ефект євразійської «порохової діжки».

Історико-політична та регіональна схожість країн регіону віддзеркалена у схожості їх Концепцій зовнішньої політики [1]. Аналіз останніх дозволяє стверджувати, що більше тридцяти років державна еліта цих країн намагалася дотримуватися принципу багатовекторності, що дозволяло їй не лише маневрувати між світовими центрами сили (Європейський Союз, США), але і спиратися на російську військову силу задля збереження особистих псевдодемократичних режимів.

Втім, певну символічну політичну самостійність намагається демонструвати президент Узбекистану Ш. Мірзієєв. Країна поєднує багатовекторну зовнішню політику з «відданістю курсу неприєднання до військово-політичних блоків» [2]. Саме тому у вересні 2016 р. під час виступу в парламенті Узбекистану президент країни заявив про незмінність зовнішньополітичного курсу республіки, який продовжує бути спрямований на «конструктивну співпрацю з усіма зарубіжними країнами» [3].

В основі задекларованого зовнішньополітичного курсу Туркменістану лежить принцип нейтралітету [4]. На нашу думку, туркменська нейтральність – це не лише багатовекторна зовнішня політика, а й практика політичного ізоляціонізму режиму. Ашгабат у своїй геополітичній грі проводить тактику маневру між центрами сили (США, Китай, Росія, ЄС) і саме тому використовує риторику про нейтральний статус. Останній дозволяє забезпечити політичне існування сімейно-кланового режиму Бердимухамедових.

Щодо зовнішніх орієнтирів Вірменії й Азербайджану, то їх зміст значною мірою залежить від стану розв'язання багаторічного карабаського конфлікту. Втім, на фоні зростаючих російських імперських амбіцій дедалі помітнішим є намагання еліт визначати нове місце своїх країн в системах регіональної та глобальної безпеки. Так, президент Азербайджану І. Алієв, говорячи про пріоритет зовнішньої політики держави, наголосив, що «інтеграція до структур європейської та трансатлантичної безпеки, включаючи НАТО, Європейський Союз» є пріоритетом зовнішньої політики Азербайджану [5].

Від моменту здобуття незалежності зовнішня політика Вірменії була заснована на двох принципах – комплементаризму (взаємодоповнюваності) та інтегрованості. При цьому багато років республіка була регіональним стратегічним союзником Росії. Втім, гостра фаза азербайджансько-вірменського протистояння

(літо 2022 р.) та війна Росії проти України вплинули на зміст зовнішньополітичних пріоритетів країни. Так, на сайті Міністерства іноземних справ республіки, поряд із тезою про «стратегічне партнерство» з Росією, міститься теза про «поглиблення дружнього партнерства зі США», а пріоритетним напрямом зовнішньої політики визначено «курс на європейську перспективу та інтеграцію до європейської родини».

Останні дві тези можна вважати свого роду політичним реверансом у бік динамічної зміни геополітичних тенденцій. Втім, заява вірменського уряду від 10 січня 2023 р. про «недоцільність» проведення в республіці навчань організації ОДКБ – «Непорушне братерство – 2023» [6] та перспектива участі республіки в квітні 2023 р. у військових маневрах НАТО – Defender 23 [7] свідчить про наявність точки біфуркації у двосторонніх відносинах між Єреваном та Москвою.

Наведена нами характеристика політичних режимів країн Центрально-Західної Азії буде неповною без урахування внутрішнього конфліктного потенціалу. Його детонатором можуть стати не лише внутрішні чинники, а й зовнішні сили (ісламський фундаменталізм). Регіон Центрально-Західної Азії стикається з низкою проблем і загроз. Наявна політична та міжнародна ситуація дозволяє зарахувати країни регіону до категорії «нестабільних держав» (fragile states). Згідно з глобальним Індексом нестабільних держав (2022 р.), країни Центрально-Західної Азії посіли такі місця в ієрархії «нестабільних» країн. Найвищий рівень соціально-політичних, економічних загроз для державності та національного суверенітету існує в Киргизії. Країна в списку посіла 66 місце. Далі Таджикистан – 70, Азербайджан – 73, Узбекистан – 88, Вірменія – 97, Туркменістан – 102, Казахстан – 118 місце [8]. Таким чином, ми можемо говорити про наявність у регіоні значного дестабілізуючого потенціалу.

Отже, в історичній перспективі через низку зазначених вище факторів геополітична ситуація в Центрально-Західній Азії зазнає певних змін, які будуть супроводжуватися появою та закріпленням нових міжнародних конфігурацій. На цьому фоні геополітична цілісність пострадянського простору в його нинішньому вигляді та лідируюча роль у ньому Росії піддаватимуться переосмисленню як з боку регіональних (Вірменія, Азербайджан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан, Туркменістан, Казахстан, Туреччина, Іран), так і глобальних міжнародних акторів (США, Європейський Союз, Китай).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2020-2030 годы. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-kiev/documents/details/23224?lang=ru>; Концепция внешней политики Кыргызской Республики от 11 марта 2019 г. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/>

- act/view/ru-ru/430045; Концепция внешней политики Республики Таджикистан / Министерство иностранных дел Республики Таджикистан. URL: <https://mfa.tj/ru/main/view/988/kontseptsiya-vneshnei-politiki-respubliki-tadzhikistan#:~:text>
2. Внешняя политика Республики Узбекистан / Правительственный портал Республики Узбекистан. URL: https://gov.uz/ru/pages/international_relations
 3. Шавкат Мирзиёев о внешней политике Узбекистана. URL: <https://e-cis.info/news/567/58768/>
 4. Концепция внешней политики Туркменистана. URL: http://www.untuk.org/publications/legislation/hr/tm_hr/002.htm
 5. Алиев Ильхам. Приоритеты внешней политики Азербайджана / Выступление на открытой осенней сессии Милли Меджлиса 2005. URL: <https://supremecourt.gov.az/ru/static/view/5>
 6. Армения отказалась проводить у себя учения ОДКБ в 2023 году // Коммерсант 10.01.2023. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5759653>
 7. Multinational Exercise Defender 23 Kicks Off This Month in Europe / U.S. Department of Defense April 5, 2023. URL: <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/3353612/multinational-exercise-defender-23-kicks-off-this-month-in-europe/>
 8. Fragile State Index 2022. URL: <https://fragilestatesindex.org/global-data/>.

REFERENCES

1. Kontseptsiya vneshney politiki Respubliki Kazakhstan na 2020-2030 gody [The concept of foreign policy of the Republic of Kazakhstan for 2020-2030]. *www.gov.kz*. Retrieved from <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-kiev/documents/details/23224?lang=ru>; Kontseptsiya vneshney politiki Kyrgyzskoy Respubliki ot 11 marta 2019 g [Foreign Policy Concept of the Kyrgyz Republic dated March 11, 2019]. *cbd.minjust.gov.kg*. Retrieved from <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/430045>; Kontseptsiya vneshney politiki Respubliki Tadjikistan [The concept of foreign policy of the Republic of Tajikistan]. *mfa.tj*. Retrieved from <https://mfa.tj/ru/main/view/988/kontseptsiya-vneshnei-politiki-respubliki-tadzhikistan#:~:text> [in Russian].
2. Vneshnyaya politika Respubliki Uzbekistan. Pravitel'stvennyy portal Respubliki Uzbekistan [Foreign policy of the Republic of Uzbekistan Government portal of the Republic of Uzbekistan]. *gov.uz*. Retrieved from https://gov.uz/ru/pages/international_relations [in Russian].
3. Shavkat Mirziyoev o vneshney politike Uzbekistana [Shavkat Mirziyoyev on the foreign policy of Uzbekistan]. *e-cis.info*. Retrieved from <https://e-cis.info/news/567/58768/> [in Russian].
4. Kontseptsiya vneshney politiki Turkmenistana [The concept of foreign policy of Turkmenistan]. *www.untuk.org*. Retrieved from http://www.untuk.org/publications/legislation/hr/tm_hr/002.htm [in Russian].
5. Aliyev Il'kham Prioritety vneshney politiki Azerbaydzhana. Vystupleniye na otkrytoy osenney sessii Milli Medzhliisa 2005 [Aliyev Ilham Foreign policy priorities of Azerbaijan. Speech at the open autumn session of the Milli Majlis]. Retrieved from <https://supremecourt.gov.az/ru/static/view/5> [in Russian].
6. Armeniya otkazalas' provodit' u sebya ucheniya ODKB v 2023 godu. Kommersant 10.01.2023. [Armenia refused to host CSTO exercises in 2023. Kommersant 01/10/2023]. *www.kommersant.ru*. Retrieved from <https://www.kommersant.ru/doc/5759653> [in Russian].
7. Multinational Exercise Defender 23 Kicks Off This Month in Europe / U.S. Department of Defense April 5, 2023. Retrieved from <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/3353612/multinational-exercise-defender-23-kicks-off-this-month-in-europe/>
8. Fragile State Index 2022. Retrieved from <https://fragilestatesindex.org/global-data/> [in English].